WATER AAN ZET
IN DE VALLEI VAN HERK EN MOMBEEK

Integraal Waterbeleid
Demerbekken

DEMER BEKKEN

Bekkensecretariaat
Diestsepoort 6 bus 73 - 3000 Leuven
Tel: 016 21 12 46
secretariaat_demer@vmm.be
www.demerbekken.be

UITDAGING IN VLAANDEREN

We kunnen niet leven zonder water. Tijd doorbrengen aan en op het water voelt aangenaam en ontspannend, vooral als dat water helder is en vol leven zit. Dat we betaalbaar water van goede kwaliteit kunnen gebruiken, ligt niet voor de hand. Door de hoge bevolkingsdichtheid en veel waterintensieve economische activiteit is er in Vlaanderen per persoon niet veel water beschikbaar.

Druk op watersysteem groeit

In het verleden gingen we in Vlaanderen niet al te best met onze waterlopen om. We verwaarloosden de kwaliteit en trokken beken en rivieren recht om het water zo snel mogelijk van het land weg te voeren. Intussen weten we dat die aanpak leidt tot verdroging en tot nadelen voor de leefomgeving. De bevolkingsgroei en de klimaatverandering verhogen de druk op het watersysteem nog meer. Zonder duurzame maatregelen gaat de draagkracht van het watersysteem onvermijdelijk onderuit.

Verandering is nodig

Water terug naar waarde schatten, onze waterbronnen koesteren en het natuurlijke karakter van onze beken en rivieren herstellen: dat is nodig om de veerkracht van het watersysteem weer op peil te brengen. Op die manier lossen we de waterproblemen van vandaag op en zorgen we ervoor dat de volgende generaties kunnen beschikken over betaalbaar water van goede kwaliteit.

Meanderende Herk in Stevoort

De weidebeekjuffer is terug dankzij een betere waterkwaliteit.

HOE PAKKEN WE HET AAN?

Focus op specifieke gebieden

We herstellen het watersysteem stap voor stap en gebied per gebied. In de stroomgebiedbeheerplannen 2016 - 2021 ligt de focus op 17 speerpuntgebieden (eerste prioriteit) en 56 aandachtsgebieden (tweede prioriteit). Het gaat om waterlopen, zoals de Herk en de Mombeek, waar het mogelijk moet zijn om de milieukwaliteitsnormen te halen of toch minstens grote stappen vooruit te zetten. Dat vraagt om extra maatregelen.

Analyse en overleg

Met welke maatregelen kunnen we het watersysteem verbeteren? Om dat te bepalen voert het bekkensecretariaat per gebied een grondige analyse uit en brengt het de betrokkenen bij het lokale watergebeuren rond de tafel: de verschillende waterbeheerders, maar ook mensen uit andere beleidsdomeinen zoals landbouw en natuur. Op die manier komt het bredere plaatje in beeld, ontdekken we win-wins en sparen we kosten uit. Het resultaat is een lijst van maatregelen die het watersysteem ten goede komen. Daar gaan we dan lokaal mee aan de slag.

SAMEN ROND DE TAFEL VOOR BETER HERK- EN MOMBEEKWATER

Al sinds 2011 trekken het bekkensecretariaat van het Demerbekken en Regionaal Landschap Haspengouw en Voeren samen het 'Integraal Project Herk en Mombeek'. Heel wat partners nemen deel aan het overleg. In 2016 stelden we een actieplan op om Herk en Mombeek dichter bij de milieudoelstellingen te brengen. We verminderen de impact van huishoudelijk afvalwater, werken vismigratieknelpunten weg en verbeteren de structuur van de Herk, de Mombeek en enkele zijlopen. Ook op erosiebestrijding zetten we in. Zo geven we de vallei opnieuw waterlopen met een hoge ecologische kwaliteit en een beter zelfzuiverend vermogen.

De partners van de Vlaamse overheid zijn de **Vlaamse Milieumaatschappij**, de **Vlaamse Landmaatschappij**, het **Agentschap voor Natuur en Bos**, het **Departement Landbouw en Visserij** en het **Departement Omgeving**.

DE VALLEI VAN HERK EN MOMBEEK

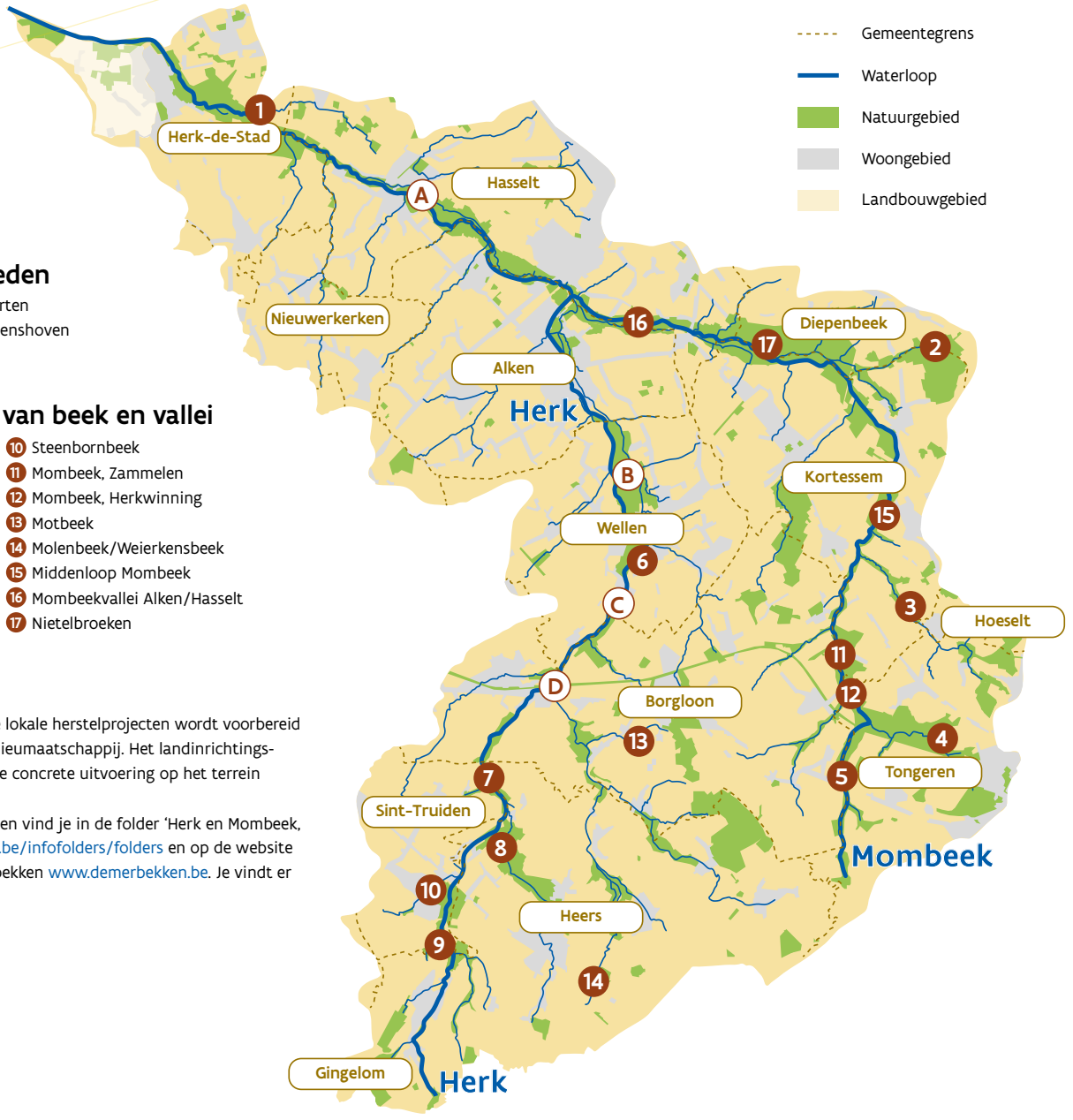
De Herk- en Mombeekvallei bepaalt het karakter van Vochtig-Haspengouw. Op de doortochten door de dorpskernen van Wellen, Alken en Stevoort na zijn ze gespaard gebleven van al te sterke bebouwing. De vallei is belangrijk voor waterberging, landbouw, natuur en zachte recreatie.

De Herk en de Mombeek behoren tot de meest waardevolle waterlopen in Vlaanderen. Doordat de waterkwaliteit nog behoorlijk is, moet het mogelijk zijn om hier de milieudoelstellingen te halen.

Alhoewel de zuiveringsinfrastructuur de laatste decennia enorm toenam, blijft de zuiveringsgraad onder het Vlaamse gemiddelde. Met goed gekozen zuiveringsprojecten en door het beperken van erosie naar de waterloop, kunnen we hier nog een mooie verbetering boeken.

De vallei zelf is relatief gaaf gebleven, maar de waterlopen werden sterk aangepast. De ingrepen moesten de landbouw in dit vruchtbare gebied ten goede komen, maar hebben vooral de natuurlijke structuur van de waterloop en de waterbergende functie van de vallei verzwakt.

Overstromingsgebieden

- A Stevoort
- B Grote Beemd
- C Herten
- D Hoenshoven

Acties voor herstel van beek en vallei

1. Rijsbeek
2. Winterbeek Jongenbos
3. Lerebeek
4. Fonteinbeek Kolmont
5. Mombeek Haren
6. Broekbeemd Wellen
7. Herk, Groot Gelmen
8. Mettenkoven
9. Overbroek-Egoven
10. Steenbornbeek
11. Mombeek, Zammelen
12. Mombeek, Herkwinning
13. Motbeek
14. Molenbeek/Weierkensbeek
15. Middenloop Mombeek
16. Mombeekvallei Alken/Hasselt
17. Nietelbroeken

De uitvoering van verschillende lokale herstelprojecten wordt voorbereid in opdracht van de Vlaamse Milieumaatschappij. Het landinrichtingsproject Water-Land-Schap zal de concrete uitvoering op het terrein ondersteunen.
Meer info over concrete projecten vind je in de folder 'Herk en Mombeek, blauwe levensader' op www.rlh.be/infofolders/folders en op de website van Bekkensecretariaat Demerbekken www.demerbekken.be. Je vindt er ook info over andere projecten.

HERSTEL VAN HET NATUURLIJKE KARAKTER VAN DE WATERLOOP

Tot eind vorige eeuw werden overal in West-Europa waterlopen rechtgetrokken en aangepast om de afvoercapaciteit te verhogen. Ook in de vallei van Herk en Mombeek werden beken rechter en dieper gemaakt om de landbouwgronden droger te maken en water sneller af te voeren. Om te zorgen voor voldoende water voor de talrijke watermolens in de streek, werden waterlopen bovendien vaak gestuwd en verlegd naar hogere valleiflanken.

De Herk en de Mombeek snijden ondertussen te diep in het landschap. Het water wordt te snel afgevoerd en de omliggende gronden verdrogen. Hierdoor ging al heel wat typische natuur verloren. De klimaatverandering zorgt voor nog meer verdroging waardoor we ook economische schade mogen verwachten in de toekomst.

Opnieuw laten meanderen

De waterbeheerders werken al enige tijd aan het herstel van de natuurlijke structuur van de waterlopen. Door beken opnieuw te laten meanderen – de meest toegepaste maatregel – ontstaat een divers onderwatermilieu dat aantrekkelijk is voor planten en dieren. De biodiversiteit in beek en vallei vergroot en het zelfzuiverende vermogen van de waterloop neemt toe. Hermeandering zorgt er bovendien voor dat de vallei bij overstromingen meer water kan bergen en voorkomt verdroging. In de vallei van Herk en Mombeek wordt de structuur over verschillende kilometers waterloop hersteld.

Water- en natuurbeleid hand in hand

In de talrijke natuurgebieden stemmen we structuurherstel af op de doelstellingen van het natuurbeleid. De Mombeek meandert wel in de reservaten van Zammelen en Herkwinning, maar de beek is er te diep uitgesneden waardoor ze de omliggende percelen draineert. Verdroging is het gevolg. Door ophoging van de bodem zal de structuurkwaliteit verbeteren en krijgt de natuur nieuwe kansen. We zetten in op blauwgraslanden en andere types van drassige, bloemrijke hooilanden, die in Vlaanderen nog

Oude molen in Wintershoven

Aan de oude molen in Wintershoven leggen we een natuurlijke nevengeul aan. Zo zullen de vissen het hoogteverschil van de Mombeek voor en na de molen kunnen omzeilen.

Natuur langs Herk en Mombeek

Langs de Herk en Mombeek vind je parels van natuurgebieden. Zo zijn er hooilanden vol speciale bloemen, zoals wilde orchideeën en ratelaars, die zuiver grondwater en een kalkrijke bodem nodig hebben.

Structuurherstel

De structuur van een beek herstellen, zorgt voor meer zuurstof en leven. Daardoor zuivert de waterloop zichzelf. Een natuurlijke beek kan ook meer water bergen in natte periodes en houdt water langer vast in periodes van droogte. Hermeanderen, dood hout inbrengen en de beek minder ruimen zijn drie manieren om de structuur van een beek te herstellen.

maar op enkele plaatsen voorkomen. De waarde voor het natuurbehoud is hier dan ook bijzonder hoog.

Ook in de bovenlopen van de Herk – in de natuurgebieden Overbroek/Egoven en Klein Gelmen – herstellen we de natuurlijke structuur. Hier verbeteren we de kwaliteit van het moeras en de hooilanden aan de Steenbornbeek.

Voor de benedenloop van de Mombeek, aan het grensgebied van Alken en Hasselt en in Nietelbroeken onderzoekt de Vlaamse Milieumaatschappij hoe we de vallei integraal kunnen herstellen. We richten de waterlopen dan terug natuurlijker in en houden ook voor het grondwater rekening met de natuurdoelstellingen. We zorgen er ook voor dat de vallei meer water kan bergen. De huidige Mombeek werd in het verleden naar de noordelijke valleiflank verlegd. Nu willen we de Oude Mombeek opnieuw als hoofdwaterloop inrichten. Computermodellering moet uitsluitsel geven welke oppervlakte- en grondwaterpeilen hiervoor nodig zijn.

Win-win met de landbouw

Versnippering is de belangrijkste oorzaak van het achteruitgaan van biodiversiteit. Dieren en planten moeten zich kunnen verplaatsen tussen natuur- en andere groene gebieden. Zo vinden ze voedsel of beschutting en wordt inteelt vermeden. Natuurgebieden met elkaar verbinden, vergroot de overlevingskans van veel soorten.

De vallei van Herk en Mombeek is hét gebied bij uitstek voor natuur-inclusieve landbouw.

De Mombeek loopt gedeeltelijk door landbouwgebied. De vele graslanden in de komgronden vervullen een verbindingsfunctie. In overleg met de landbouwsector zoeken we haalbare ingrepen aan de waterloop zelf: micromeandering, afschuinen van oevers, dood hout aanbrengen onder water… Kleine herstelmaatregelen die niet veel ruimte in beslag nemen, maar die er wel voor kunnen zorgen dat de maatregelen in de bovenlopen ook vruchten afwerpen in de benedenlopen van de Mombeek.

In het gebied tussen de natuurkernen van Zammelen en Nietelbroeken ontwikkelen we, in harmonie met de landbouw, een beek- en oeverherstelproject. Deze nieuwe blauw-groene verbinding op de middenloop van de Mombeek lost tegelijk drie vismigratieknelpunten op.

De Mombeekvallei is hét gebied bij uitstek voor natuur-inclusieve landbouw. Het huidige landbouwgebruik in de komgronden is zo georganiseerd dat het op vele plaatsen gevarieerde graslanden in stand kan houden. Reguliere landbouwactviteiten staan dan voor het behoud van landschap en biodiversiteit. Een mooie win-win die we zo veel mogelijk samen met de betrokken landbouwers verder willen ontwikkelen.

Zorgen voor een vrije doorgang voor vissen

Een kwart van de Europese zoetwatersoorten is met uitsterven bedreigd door menselijke ingrepen op de waterlopen. In ongeveer de helft van de gevallen komt dat doordat de vissen zich niet kunnen verplaatsen tussen paai-, opgroei- en overwinteringsgebieden. In gezonde beken en rivieren kunnen ze zich vrij bewegen en voortplanten.

Een drempel afwaarts de Bombroekmolen zorgt momenteel voor een onoverbrugbaar hoogteverschil.

Met het actieplan voor Herk en Mombeek pakken we enkele belangrijke knelpunten aan. De Rootmolen, de Oude Molen en een drempel afwaarts de Bombroekmolen zorgen voor onoverbrugbare hoogteverschillen. We gaan op zoek naar de meest geschikte oplossing voor deze hindernissen. Waar mogelijk herstellen we de natuurlijke dynamiek van de waterloop. Lukt dat niet, dan wordt een visdoorgang aangelegd. In veel gevallen is dat een nevengeul, waardoor vissen de barrière kunnen vermijden. Dergelijke ingrepen vragen uiteraard medewerking van eigenaars en gebruikers van de betrokken percelen.

De vleeskleurige orchis is een typische soort in het moerasgebied van de vallei.

Hermeanderen

Door een te snelle afvoer veroorzaakt een rechtgetrokken beek vaak overstromingen bij hevige regen. Bij droogte houdt een rechte beek het water niet lang genoeg vast en droogt de grond uit. Bovendien krijgt de natuur er geen kans. Daarom proberen we zoveel mogelijk oude meanders te herstellen, zoals hier aan de Herk in Helshoven.

Dood Hout

Door het inbrengen van dood hout, zoals hier in de Grondelingenbeek in Heers, zorgt de beek zelf voor meer structuur. Dit stimuleert het natuurlijke erosie- en sedimentatieproces. Het water vertraagt en waar het sediment wordt afgezet, vestigen zich waterplanten. Bolle en holle oevers ontstaan en de beek kan terug meanderen.

Niet ruimen is soms efficiënter

Een aangepast ruimingsbeheer kan de waterloop ten goede komen. Door niet of minder intensief te ruimen wordt de beek niet te diep en krijgen waterplanten de kans om zich te vestigen. In periodes van droogte zal net zo'n natuurlijke beek het water het langste bijhouden.

Waterlopen anders beheren

Veel waterlopen worden jaarlijks onderhouden. De bodem en de taluds krijgen een maaibeurt en hindernissen of zwerfvuil worden verwijderd om de waterafvoer te verzekeren. Door die onderhoudswerken wordt de bedding echter geleidelijk dieper.

Achtergelaten aarde zorgt voor verhoogde ruimingswallen. Samen met kruid uit de bedding belanden sedimentdeeltjes op de oever. Dit leidt tot verruiging van de oevers. Een te sterk uitgediepte bedding zorgt er bovendien voor dat valleigebieden leeglopen in droge zomers. Het gevolg is droogteschade voor gewassen en voor natuurgebieden. Allemaal ongewenste effecten die het halen van de milieudoelstellingen voor de waterlopen in de weg staan én hinderlijk zijn voor de aangelanden.

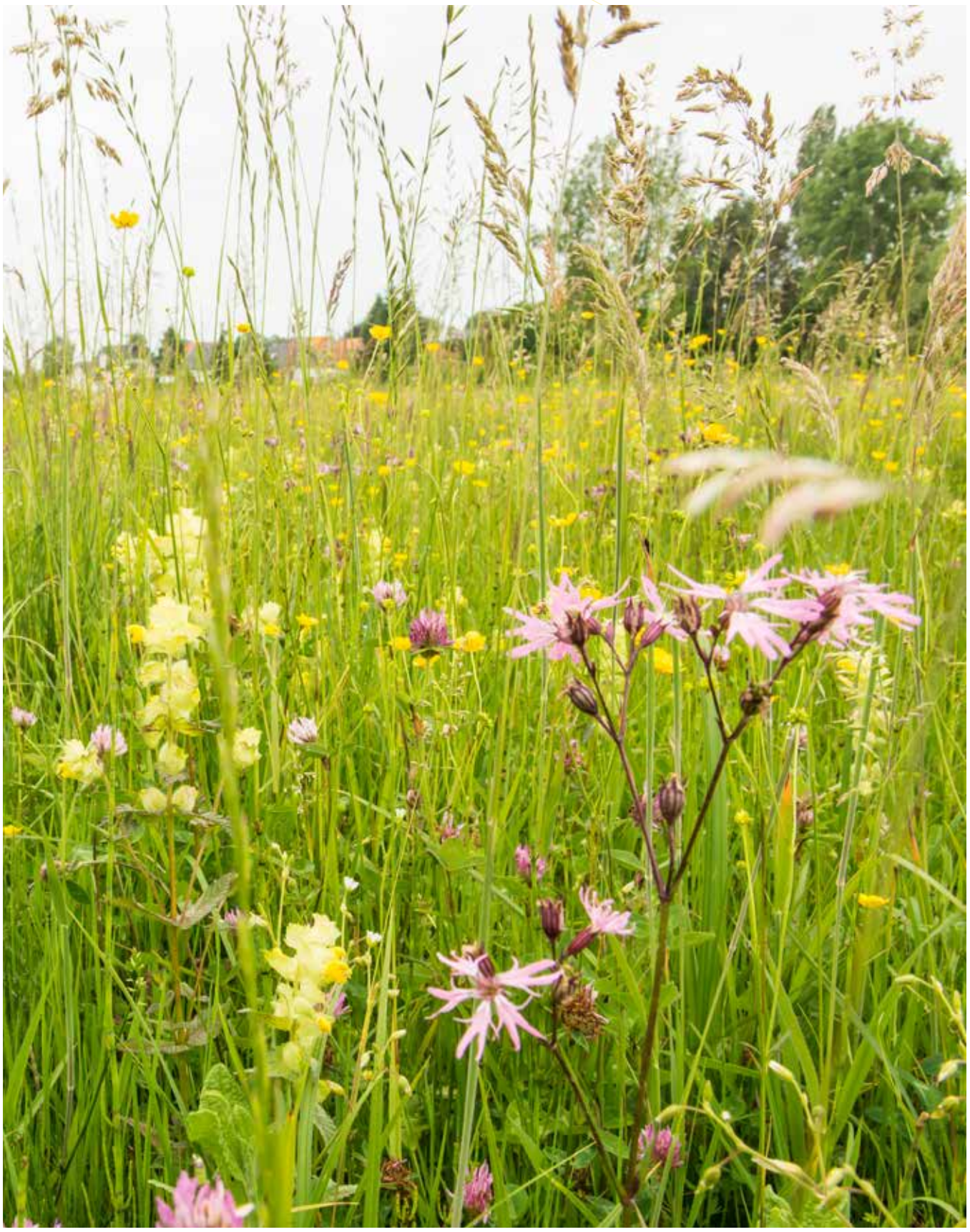
Waar we de structuur van waterlopen herstellen, moeten we de waterlopen ook anders gaan beheren. In het gebied van Herk en Mombeek passen we al op meerdere plaatsen een quasi-nulbeheer toe. Quasi-nulbeheer betekent dat we enkel nog ingrijpen als er gevaar is voor schade door wateroverlast.

DE IMPACT VAN HUISHOUDELIJK AFVALWATER VERMINDEREN

Dankzij nieuwe zuiveringsstations in Jesseren en in Hoepertingen nam de zuiveringsgraad in het gebied van Herk en Mombeek de laatste decennia enorm toe. De hoeveelheid fosfor in de waterloop daalde drastisch en dat is erg belangrijk want te veel fosfor heeft een negatieve invloed op de waterkwaliteit en op het leven in de waterloop en in de vallei. Toch ligt de zuiveringsgraad hier nog steeds onder het Vlaamse gemiddelde. In het actieplan voor Herk en Mombeek staan saneringsprojecten die de waterkwaliteit zullen verbeteren.

Mombeek

In 2000 was ruim 40% van de inwoners van het afstroomgebied van de Mombeek aangesloten op een zuiveringsinstallatie. In 2018 is dat cijfer verdubbeld. De opstart van het zuiveringsstation in Jesseren in 2014 - een investering van ruim drie miljoen euro - speelt hier een belangrijke rol. Om de goede toestand in het speerpuntgebied van de Mombeek te halen, moet de saneringsinfrastructuur nog verder uitgebouwd worden. We werken de aansluiting op het zuiveringsstation van Jesseren af en ook de dorpskernen worden verder aangesloten op de zuiveringsinstallaties.

De natte hooilanden in de vallei van Herk en Mombeek zorgen in de lente voor een ware kleurenpracht.

Waterzuiveringsstation van Wimmertingen

Herk

In het gebied van de Herk lag de zuiveringsgraad in 2000 net niet op 10 procent. Ondertussen is het afvalwater van 70 % van de inwoners aangesloten op een zuiveringsinstallatie. Het afvalwater wordt gezuiverd door de zuiveringsstations van Alken, Halen, Gelmen, Hoepertingen en Borgloon-Tivoli. De rioleringsgraad nam de laatste twee decennia dus ook hier enorm toe, maar blijft onvoldoende om de goede toestand te kunnen bereiken. Het actieplan bevat gerichte investeringsprojecten die het rioleringsnet verder aansluiten op nieuwe zuiveringsstations.

BODEMEROSIE BEPERKEN

De bovenlopen van Mombeek en Herk in de gemeenten Borgloon, Kortessem, Tongeren, Sint-Truiden en Heers stromen door reliëfrijk landbouwgebied. De streek dankt haar vruchtbaarheid aan de rijke leemgronden met hun groot vochthoudend vermogen. De geringe waterdoorlaatbaarheid heeft echter ook een keerzijde. Regenwater dringt moeilijk in de grond en stroomt bij hevige regen oppervlakkig af. Hierdoor ontstaat erosie.

Vooral op hellende percelen waar intensief aan landbouw wordt gedaan, neemt dit bodemverlies grote proporties aan. Niet alleen gaat hierdoor goede landbouwgrond verloren, een deel van het geërodeerde bodemmateriaal komt in de waterlopen terecht en bevat nutriënten en bestrijdingsmiddelen. Erosie is dan ook een belangrijke bron van vervuiling in de vallei van Herk en Mombeek.

Gerichte maatregelen en bewustmaking

Momenteel brengen we het erosiegevoelige gebied rond Herk en Mombeek gedetailleerd in kaart. Met deze kaarten en met onze kennis van het gebied, gaan we op zoek naar de knelpunten die de belangrijkste erosiestromen naar de waterlopen veroorzaken. In overleg met de betrokken grondgebruikers pakken we de erosieproblematiek verder aan.

Een voorbeeld van een dergelijk project is de Lerebeek in Neerrepen, Tongeren. Daar werken we samen met de lokale landbouwer van de Binkelhoeve een project uit dat de erosie naar de waterloop en naar enkele vijvers in het gebied moet doen verminderen. Tegelijkertijd verbeteren we ook de structuur van de Lerebeek.

GEZOND WATER, WINST OP VELE VLAKKEN

Wil je meer weten over de vele voordelen van een gezond watersysteem? Je leest er alles over in onze brochure *Kostbaar water*. Waarom investeren in gezonde watersystemen loont. Per thema tonen voorbeeldprojecten hoe overheden en sectoren vandaag al werken aan duurzame watersystemen.

Je vindt de brochure op www.integraalwaterbeleid.be.

COLOFON // VU: Bernard De Potter, VMM **// Uitgave:** september 2019
Fotografie: VMM, Regionaal Landschap Haspengouw en Voeren, Tom De Bie, Peter Maris, Benny Van Gansewinkel